

VRIJZINNIGHEID, VRIJMETSSELARIJ EN LEKENBEWEGINGEN

Hubert DETHIER *

De auteur tracht een licht te werpen op enkele problemen die de vrijdenkerij in Vlaanderen oproept. Hij vertrekt van de complexiteit van de term die een combinatie is van atheïsme, ongelooft, vooruitgang en antiklerikalisme. Hij refereert tevens naar de specificiteit van het probleem in Vlaanderen en probeert er de structuren van te beschrijven en na te gaan welke banden het heeft met de vrijmetselarij. Daarvoor gebruikt hij een enquête die gehouden werd bij niet-gelovigen (Willemys) waarvan de meesten verklaarden dat ze lid waren van een vereniging van vrijdenkers. Hun professionele activiteiten zijn tot op grote hoogte gelijk aan de professionele status van de kern-leden van de georganiseerde vrijdenkerij: een zogenaamde intellectuele elite bestaande uit professionelen, zoals leraars en universiteitsprofessoren, en anderen werkzaam in de socio-culturele

---

* De basis van dit artikel werd gelegd tijdens en door mijn gesprekken met Jacques van Landschoot, assistent aan de V.U.B.. Zijn vertrouwdheid met de problematiek van de vrijzinnigheid en zijn persoonlijk onderzoek zijn op de uitvoering van het onderwerp niet zonder invloed geweest. Ze hebben tot menige verheldering bijgedragen. Ik getuig hier graag van mijn grote dankbaarheid.

sector. Men kan dus veronderstellen dat het woord "vrijdenker", zoals gebruikt door de ongelovige, een correcte definitie is van het gezichtspunt aangenomen door de georganiseerde vrijdenkerij. Terzelfdertijd kan men zich toch afvragen of er geen vrijdenkers zijn buiten die organisaties. Er is immers een groot verschil tussen het aantal personen die tot geen enkele Kerk behoren en het aantal dat lid is van verenigingen van vrijdenkers.

Zelfs als de literatuur over de verzuiling een strikte parallel trekt tussen de opgezette structuren voor katholieken en voor vrijdenkers (met zijn liberale en socialistische varianten), moeten ze van elkaar onderscheiden worden op basis van een essentieel verschil. Ten aanzien van de vrijdenkers kan men in feite niet over een zuil spreken zoals men dat wel kan waar het om de katholieken gaat. In deze zintonen historische studies aan dat de vrijdenkersbeweging sinds de 19e eeuw verdeeld is naar klasseverschillen. Vandaar kan zij -- evenmin als de vrijmetselarij omwille van haar interne verdeeldheid -- beschouwd worden als een bindende factor zoals het katholicisme en de Kerk dat geweest zijn bij de oprichting van de katholieke zuil.

Het onderzoek van de huidige concrete situatie van de georganiseerde vrijdenkerij toont aan dat er een tendentie is om een doublure zuil op te richten als borstwering tegen de dominerende katholieke zuil. Nochtans beklemtoont het merendeel van de vrijzinnigen dat het hier om een strategische positie gaat en bijgevolg van voorbijgaand belang is.

1. De specificiteit van de vrijzinnigheid in België

In een poging tot semantisch-vergelijkend onderzoek heeft Willemys (1981) aan de hand van enquêteresultaten proberen vast te stellen waarmee de doorsnee Vlaming de begrippen vrijzinnige en vrijdenker associeert. Daaruit bleek dat beide termen als ongeveer equivalent worden beschouwd en dat wie aldus wordt genoemd een verzameling min of meer onderling coherente kwalificaties vertoont als: ongelovig, onkerkelijk, antiklerikaal, tolerant, ondogmatisch, aanhanger van het Vrij

Onderzoek, verdediger van de Rechten van de Mens, de mens centraal plaatsend. Opzienbarend o.m. in deze studie is de constatactie, vanwege een linguïst, dat er in het Frans, Engels en Duits nauwelijks een equivalente term te vinden is om het Vlaamse begrip vrijzinnigheid te vertalen ! Het samenbundelen van al deze kwaliteiten onder de ene noemer vrijzinnige of vrijdenker lijkt bijgevolg een "vrij plaatsgebonden fenomeen te zijn, specifiek voor onze binnenlandse situatie", waarbij gedacht moet worden aan een beweging, die vrij uniek in zijn soort is met eigenschappen en streefdoelen die elders niet op dezelfde manier gecombineerd worden (Willemys, 1981; 1983). Dit verschijnsel blijkt onlosmakelijk verbonden te zijn met de "historisch gegroeide, specifieke politieke, sociaal-economische en levensbeschouwelijke situatie" sinds de oprichting van de Belgische staat, die door velen niet ten onrechte beschreven is geworden als de verwereldlijking en institutionalisering van een godsgelovige visie. Bij de oprichting van de Belgische staat weken de Belgische katholieken geen duimbreed af van hun aanspraken op een absoluut waardensysteem en achtten ze zich op basis daarvan gerechtigd de levensomstandigheden van de hele bevolking ingrijpend te beïnvloeden. Godsdienst en samenleving werden als een onlosmakelijk geheel opgevat, wat er op neerkwam dat alle instellingen, culturele zowel als sociale en politieke, dienden geïnstrumentaliseerd te worden tot uitingen van eenzelfde katholieke samenleving. Dat de katholieke godsdienst zich in dit geval, sterk gemotiveerd door de herovering van verloren terrein tijdens de Franse revolutie, had ontpopt als een dynamische bekeringsgodsdienst, die niet van plan was zich tolerant op te stellen, kan o.m. blijken uit de grondwet van 1831. Al waarborgt deze de vrije meningsuiting, "via andere wettelijke bepalingen werd toch impliciet toegegeven dat de overheid de Kerk behulpzaam mocht zijn bij het in stand houden van een katholieke samenleving" (Witte, 1985). Eén enkel voorbeeld. De scheiding van Kerk en staat zou o.m. met zich meebrengen dat de priesters niet door de staat mogen worden bezoldigd. Door een juridische "kneep" (terugbetaling van de aan de Kerk ontstolen goederen) heeft het Belgisch katholicisme deze bepaling van de grondwet kunnen omzeilen. Priesters worden uiteindelijk toch door de staat bezoldigd.

Mogelijke laïciserende tendensen waren zo goed als gekortwiek. Kerk en staat waren wel in theorie maar niet in de praktijk gescheiden en sociaal-economische tegenstellingen binnen de politieke partijen konden op grond van religieuze argumenten met verbijsterend gemak verdonkeremaand worden. Een land waar éénzelfde kerk het monopolie heeft en daar

eeuwenlang oppermachtig en agressief is kunnen optreden ten overstaan van andersdenkenden levert de noodzakelijke voedingsbodem voor een sterk gemotiveerde oppositionele beweging zoals die boven geschetst is geworden. Over dat specifiek binnenlands karakter van de vrijzinnigheid en de steeds weerkerende en diep ingrijpende oppositie ongelovig-gelovig, onkerkelijk-kerkelijk, vrijzinnig-dogmatisch, antiklerikaal-klerikaal in de geschiedenis van ons land hebben Witte en Craeybeckx (1981) hun aandacht laten gaan: deze tegenstellingen spitsen zich vooral toe op het ogenblik dat de georganiseerde katholieciteit zich in de burgerlijke parlementaire democratie inschakelde teneinde laïciserende maatregelen de kop in te drukken en de politieke speelruimte om de scheiding tussen Kerk en staat door te voeren ongedaan maakte. Dat de katholieke machtsfeer een tastbare politieke realiteit was geworden zouden de liberale antiklerikalen nog eens in hun nadeel ervaren tijdens de schoolstrijd van 1879-1884 die de weg baande voor een katholieke politieke overheersing die dertig jaar lang het hoofd zou bieden aan de groeiende secularisatietendensen, onder impuls van de oprukkende arbeidersbewegingen.

Teruggedrongen in een verdedigingspositie opteerden de katholieken op dat ogenblik voor een verzuild samenlevingsmodel. Onder leiding van de clerus, overkoepeld en gestroomlijnd door een katholieke standenpartij, zagen alle denkbare deelstructuren het licht, gemodelleerd volgens en aangepast aan de sociale bevolkingsgroepen (boerengilden, arbeidersverenigingen, middenstandsorganisaties, jeugd- en vrouwenbonden, enz.). De katholieke zuil ontstond langs wegen van verticale integratie: met de katholieke godsdienst en de kerk als bindingsmiddel ontwikkelde zich progressief een complex van onderscheiden deelstructuren die dwars door de sociale strata heensneden (Witte, 1981: 270). Deze indrukwekkende reeks verwezenlijkingen worden door Witte (1985) gekarakteriseerd als een "aangepaste heroveringsbeweging die de uitgangstellingen veilig stelde, de verschillende bevolkingslagen integreerde in één grote katholieke zuil en hen afschermden van seculariserende tendensen". Geruggesteund door de numerieke sterkte van de zuil slaagden de initiatiefnemers erin op politiek vlak de macht van de katholieken te bestendigen en de aanspraken van de vrijzinnigen in de samenleving te negeren. De voorstanders van een lekenmaatschappij werden op hun beurt in een verdedigingspositie gemaneuvreerd. Al vormt op dit ogenblik de intolerante vleugel niet langer meer het meerderheidstype, ze domineert nog steeds de machtsstructuren en is niet van plan een duimbreed van het veroverde territorium prijs te geven. Een akkoordverklaring met het elementaire

beginsel dat andersdenkenden op voet van gelijkheid moeten behandeld worden is daar nog zo goed als ondenkbaar. Met hand en tand worden de vroeger verworven machtsposities verdedigd. In dit verband doet de Christelijke Volkspartij (CVP) alsof de aanval op klerikale organisaties hetzelfde is als een aanval op het religieuze. "De machtspositie van de CVP", merkt Hein Picard op (1983), "is trouwens geen zuiver klerikale aangelegenheid. Ze oefent de macht niet uit om de bevolking religieus te houden, maar ze gebruikt het religieus houden van de bevolking als een middel om aan de macht te blijven." Wie in België anno 1985 voor de scheiding van Kerk en staat en een gelaïciseerde maatschappij opkomt wordt bijna als een staatsgevaarlijk individu gebrandmerkt (Willemys, 1983).

Nu er zich in de katholieke rangen opzienbarende verschuivingen voordoen, waardoor de klassieke religieuze normen en waarden ten aanzien van sexualiteit, huwelijk, gezin, opvoeding enz. sterk gewijzigd worden en er zich duidelijk een meerderheid van jongeren aftekent die voor de gedachte van een pluralistische lekensamenleving gewonnen schijnt te zijn en zich weinig aangetrokken voelt door een godsdienst met een agressieve bekeringsdrang, is er echter een politiek klimaat ontstaan waarin de rol en de betekenis van de levensbeschouwelijke tegenstellingen waarschijnlijk anders zullen komen te liggen dan vroeger (Dobbelaere, 1984; Le Soir, 1984). Als men zijn aandacht laat gaan over de doelstellingen van de vrijzinnigen in Vlaanderen, dan zal het allicht opvallen dat één grote krachtlijn de hele beweging overheerst: de uitbouw van een vrijzinnige leefgemeenschap, de onverdroten strijd om de organisaties die deze constitueren wettelijk erkend te krijgen en de gelijkberechtiging van de vrijzinnige levensbeschouwing in de wacht te slepen. Een tweede, wellicht belangrijker doelstelling, de strijd voor en de geleidelijke doorvoering van een lekensamenleving, d.i. een samenleving die niet langer op een godsgelovige visie is gebaseerd en waarin de godsdienst herleid wordt tot een privé-aangelegenheid, is hierdoor enigszins op de achtergrond verzeild geraakt. Duidelijk heeft het verzuilde samenlevingsmodel, dat door de katholieken eind vorige eeuw werd uitgewerkt, de voorstanders van een gelaïciseerde samenleving een tijdlang elke manoeuvreerruimte ontnomen en geen kansen tot ontplooiing gegeven.

In een bijdrage Vrijzinnigheid en Vrijmetselarij onderscheidt Leo Apostel (1985), naast andere indelingen, een vijftal typen van vrijzinnigen: de "radicale militanten" die de strijd aanbinden tegen de bevoorrechte positie van de katholieke Kerk in

de staat; de "realistische organisatoren" die van dezelfde voorrechten als de katholieken gebruik willen maken om een vrijzinnige toren uit te bouwen; de "bouwers van een onkerkelijke cultuur" die niet zozeer verenigingen uitbouwen maar een vrijzinnige wereldbeschouwing willen verspreiden; de "maatschappijvernieuwers" die zich engageren in sociale en politieke groeperingen; tenslotte de "narcistische individualisten" die nog enkel hun private belangen behartigen.

Indien de vrijzinnigen, de laatste decennia vooral, zoveel belang hechten aan de uitbouw van een vrijzinnige leefgemeenschap en strijd voeren voor de gelijkberechtiging van hun organisaties, heeft de voorkeur voor deze strategie ongetwijfeld iets te maken gehad met de intolerantie en de agressiviteit van de katholieke Kerk t.a.v. andersdenken, maar ook met de overtuiging dat op die manier de strijd realistischer en met meer kans op succes en directe resultaten kon worden gevoerd. Het elementaire principe dat andersdenkenden op voet van gelijkheid moeten behandeld worden heeft de georganiseerde vrijzinnigheid willen afdwingen door zich op de uitbouw van het verenigingsleven te fixeren en tegenover de katholieke zuil een netwerk van eigen organisaties te plaatsen en van daaruit de erkenning te eisen. Wat deze doelstellingen betreft, waarop de laatste twintig jaar het hoofdaccent is gevallen, bevindt de vrijzinnige beweging zich op een historisch scharnierpunt. De lange strijd voor gelijkberechtiging heeft sedert de grondwetsherziening van 1970 een aantal verworvenheden opgeleverd. De erkenning van de filosofische en ideologische minderheden en het waarborgen van hun rechten en vrijheden was een essentiële stap. Het streven naar gelijkberechtiging heeft anno 1984 een begin van uitvoering gekregen. Van een wettelijke erkenning van de vrijzinnige levensbeschouwing is nog geen sprake, maar de minister van Justitie subsidieert voortaan eveneens de niet-confessionele levensbeschouwing. Hoewel de grondwet de gewetensvrijheid garandeert, werden daar voor begin 1984 alleen voor kerkelijke structuren consequenties uit getrokken. De katholieke, protestantse, joodse en islamietische gemeenschappen werden als zodanig officieel erkend en betoelaagd en aan de bedienaren van deze erediensten werd de gelegenheid en de mogelijkheid geboden hun aanhangers op kosten van het rijk diensten te verlenen. Dat gewetensvrijheid ook de vrijheid impliceert geen enkele religie te belijden werd weliswaar erkend maar niet gehonoreerd.

2. De vrijmetselarij en de vrijdenkersbonden

De wortels van de georganiseerde vrijzinnigheid gaan tot diep in de 19de eeuw terug. Door een burgerlijk gelaïciseerd verenigingsleven, waarin ruimte werd geschapen voor een samenleving waarin individu, kritische zin en rede een belangrijke plaats innamen, poogden de liberale burgers zich te emanciperen van de kerkelijke autoriteit. Van deze burgerlijke wil tot geestelijke autonomie en zelfbevestiging waren vrijdenkersbonden en de vrijmetselarij de meest opmerkelijke manifestaties. Opvallend bij de liberale vrijdenkersbonden was toen reeds de behoefte aan alternatieve gemeenschapsvormen ter vervanging van de kerkelijke. Nog meer opvallend is dat deze tendentie eveneens werd doorgevoerd door de socialistisch geïnspireerde vrijdenkersbonden, die, ondanks een meer sociaal-kritische inslag, de alternatieve rituelen en plechtigheden zeker niet de rug toekeerden (burgerlijke begrafenis- en, feest van de jeugd, indrukwekkende dodenherdenkingen, Rood Kerstfeest, enz.). Liberalen en socialisten slaagden er zelfs in overkoepelende organisaties op te richten.

Heel wat maçons blijken actief betrokken te zijn geweest bij de oprichting van liberale associaties (Bartier, 1963). Vanaf 1840 tot + 1895 vervullen de loges de functie van wat men later de "liberale volkshuizen" heeft genoemd. In de loges wordt de liberale verkiezingsstrijd georganiseerd tegen de klerikale hegemonie. Het is het tijdperk waarin de hoge burgerij door middel van het censitair kiesrecht de politieke macht monopoliseert. De loges groeperen een deel van de censitair gerechtigde bourgeoisie, in het bijzonder de vrije en intellectuele beroepen. De sociale samenstelling van de loges werd dan ook bepaald door het hoge lidmaatschapsgeld. Ook op het filosofisch vlak werd de noodzaak van meer doeltreffende structuren aangevoeld, wat o.m. resulteerde in de oprichting van de beruchte vrijdenkersbonden (Witte, 1977), die heel vaak vooraf in de vrijmetselaarsloges werden besproken. Het rationalistisch humanisme, dat o.m. in de burgerlijke verenigingen als "La Libre Pensée", maar ook in de reeds bestaande antiklerikale verenigingen van burgerlijke huize, zoals de Université Libre de Bruxelles, de studentenverenigingen, de vrijmetselarij en de liberale partij verspreid geraakte, drong langs socialistische zijde ook door in vrijdenkersbonden als "'Affranchissement" (1854) en andere militante arbeidersverenigingen, verbonden ditmaal met de uitbouw van de afdelingen van de Eerste Internationale (1864). De pogingen om een brug te

slaan tussen de liberale en de ouvriëristische organisaties mislukten of waren van zeer korte duur. Blijkbaar stonden de sociale scheidingslijnen loodrecht op elkaar.

Wij zullen in een korte historische schets van de Belgische vrijmetselarij in haar relatie tot de vrijdenkersbonden sedert de 18de eeuw proberen aan te tonen: 1) hoe de sociale samenstelling in de Belgische loges zich mettertijd heeft gewijzigd; 2) waarom een uitgesproken gepolitiseerde vrijmetselarij uiteindelijk in een depolitiseringsproces terechtkwam; 3) dat de evolutie van de Belgische vrijmetselarij bijzonder leerrijk is omdat hier de impact van sociale klassen en ideologieën op het maçonnieke leven op een pregnante wijze wordt gesteld.

2.1. De oprichting van het Grootoosten (G.O.)

De oorsprong van de speculatieve vrijmetselarij in de Nederlanden dagtekent uit de periode 1720-1730. Veel is daarover echter niet met zekerheid bekend. In 1721 wordt in Bergen de eerste Belgische werkplaats opgericht. Gent en Doornik volgen tien jaar later en vanaf 1740 begint de eigenlijke verspreiding van de vrijmetselarij in onze gewesten. Het aantal loges, zegt Bartier, "s'accroit vers 1750, et surtout après 1770, époque à laquelle le marquis de Gage commença à diriger d'une main ferme l'ordre dans les Pays-Bas autrichiens" (Bartier, 1969: 275). Onder het bewind van de Oostenrijkers en tijdens de Franse en Hollandse periode blijft de Orde met wisselend succes voortwerken. In de 18de eeuw maakt niemand zich zorgen over deze geheime genootschappen, die hoofdzakelijk recruterende onder de adel, de clerus en de betere burgerstanden. In 1786 zet keizer Jozef II wel even orde op zaken, maar zijn actie is eerder administratief geïnspireerd. Hij keert zich zeker niet tegen de maçonnerie als zodanig (Willemys, 1983). Onder het Franse bewind zal de vrijmetselarij in ons land hoofdzakelijk Franse militairen en functionarissen groeperen, naast een groep veelal plaatselijke negocianten, die vaak opkopers waren van zwarte goederen of zaken deden met het nieuwe regime. Stilaan evolueert deze vrijmetselarij naar een soort conformistische staatsvrijmetselarij, die een belangrijke rol zal spelen in de verspreiding van de bonapartistische ideologie. De evolutie naar staatsvrijmetselarij zet zich voort onder het Hollandse regime. Koning Willem geeft zijn zoon Prins Frederik de opdracht om Grootmeester van de vrijmetselarij te worden "tot nationaal voordeel" en vraagt hem "zich te

preteren tot al wat nuttig beoordeeld wordt". De bezoeken van de prins aan de Belgische steden eindigen 's avonds dan ook dikwijls in de plaatselijke loge. Fundamenteel wijzigt zich de sociale samenstelling der loges niet. Tussen 1815 en 1830 had Willem van Oranje als lid van de Orde de vrijmetselarij gesteund. Omdat de vrijmetselaar ook de eed van gezagsgetrouwheid aflegt, bevonden de maçons van het jonge België zich voor een dilemma: de nieuwe koning Leopold steunen en aldus hun gezagsgetrouwheid bewijzen of opteren voor de vader van de Grootmeester van hun orde.

De Belgische omwenteling doet nogal wat deining, onrust en verdeeldheid ontstaan in de vaak orangistisch gekleurde rangen van de vrijmetselarij. Na de oprichting in 1833 - en onder de bescherming van Leopold I - van het Grootoosten van België neemt de Belgische vrijmetselarij een nieuwe start. Hoewel de eerste "coup d'éclat", de oprichting van de Brusselse universiteit in 1834, die in een ideologisch aangepaste opleiding voorzag voor de burgerzonen, op een sterke antiklerikale tendentie binnen de vrijmetselarij schijnt te wijzen, was deze op dat moment noch anti-religieus, noch zelfs anti-katholiek (zie o.m. Uyttebrouck, 1979 en Witte, 1974) (1). Aangezien de vroegere pauselijke banvloeken in verband met de vrijmetselarij nooit in België waren afgekondigd, werden katholicisme en lidmaatschap van een loge hier te lande zeker niet als onverenigbaar beschouwd.

2.2. Heroriëntering van het Grootoosten

Een definitieve heroriëntering van het Grootoosten werd ingeluid door de veroordeling van de vrijmetselarij door de Belgische bisschoppen eind 1837. Naast een verandering in de sociale samenstelling zou de bisschoppelijke banvloek uiteraard ook de filosofische en politieke gezindheid in de loges diepgaand beïnvloeden. De toenemende onvrede met het unionisme zorgde op hetzelfde ogenblik voor een hernieuwde maar groeiende politieke tegenstelling tussen katholieken en liberalen.

Al zetten de talrijke vrijmetselaars, onder invloed van de ideeën van de Verlichting en van de Franse revolutie, de praktijk van de bonapartistische administratie en de verlichte economische stuwkracht van Willem I der Nederlanden met overtuiging en sympathie voort, hun opvatting van het vrij onderzoek sloot op geen enkele manier de verwerping van een

geopenbaarde waarheid in. In dat opzicht waren ze in geen geval antireligieus en niet eens uitgesproken antiklerikaal, ondanks een toenemende antikerkelijke gezindheid (2). Al is de politieke strijd niet steeds duidelijk te onderscheiden van radicale wereldbeschouwelijke stellingnames, ingrijpende veranderingen in de maçonnieke organisatie zelf zijn meestal op het politieke terrein te zoeken van waaruit de filosofische stellingen vervolgens zullen worden geconditioneerd.

Het behoorde tot de landmerken ("landmarks", d.w.z. de universele, internationale stelregels) van de maçonnerie, dat er in de loges niet over politiek en godsdienst werd gediscussieerd. In het Grootosten van België (GOB), waar vele loges zich met de oprichting van de liberale partij, de samenstelling van de lijsten en de verkiezingen in het algemeen bezig hielden, merkt Bartier op (1974: 309), behoorde de overtreding van dat verbod allang tot de maçonnieke geplogenheden.

In 1854 past het GOB dan ook de theorie aan de praktijk aan en wordt een statutenwijziging doorgevoerd, waarbij het bewuste verbod, helemaal in het voordeel van de liberale politieke ideeën overigens, werd geschrapt. Levensbeschouwelijke veranderingen volgden nu op de politieke. De door Verhaegen nog niet vertegenwoordigde opvatting dat de godsdienst een ernstige bedreiging constitueerde voor de ontplooiing en de vooruitgang van de burger in de maatschappij, won meer en meer veld. Er werd in liberale kringen steeds meer aandacht besteed aan de afbraak van de bouwstenen van het katholicisme (bovennatuurlijke Godsopenbaring, scheppingsverhaal, dogma's). Samen met het vrijzinnig protestantisme en het agnosticisme ging het deïsme behoren tot de dominerende levensbeschouwing. Het atheïsme, dat in de liberale middens minder aanhangers kende, werd eerder verspreid door de socialistische vrijdenkersbonden, die, uitgaande van de analyses van Proudhon, Feuerbach en Marx, de godsdienst in diskrediet brachten. Al viel in de liberale "Libre Pensée" de klemtoon veel minder op het materialistisch atheïsme en stond het mijlenver van de proletarische ideologieën, het lag voor de hand dat in vrijmetselaarskringen een andere "landmark" zou moeten sneuvelen, nl. het symbool van de Opperbouwmeester des Heelals. De opperbouwmeester was oorspronkelijk, en is in de hedendaagse Angelsaksische maçonnerie nog altijd, bedoeld als het symbool van een gepersonifieerd opperwezen, wiens gereleveerde waarheid in de Bijbel is vastgelegd. De evolutie van de Belgische maçonnerie in de tweede helft van de 19de eeuw toont duidelijk aan dat de opperbouwmeester geen lang leven meer beschoren was (3). De Belgische vrijmetsela-

rij werd hierdoor, veel vroeger dan de Franse, een uitgesproken progressivistisch ingestelde vereniging die in een geest van vrij onderzoek geconfronteerd werd met de 19de eeuw (4). Op enkele jaren had zich, na de veroordeling van 1838, in de vrijmetselarij een ware mutatie voorgedaan: van een vereniging die zich, naast filantropische en recreatieve activiteiten, haast uitsluitend met ceremonieën en rituelen inliet, tot een organisme met sterk progressivistische bedoelingen. De "laïcisering" van het Grootoosten was vanaf dat moment zo goed als zeker, wat nog niet betekende dat religieus geïnspireerden er geen plaats meer zouden hebben gevonden. "Voor eens en voor altijd was echter het geloof in en het aanroepen van dogma's taboe en het lidmaatschap van aanhangers van dogmatische religies daardoor principieel en in de praktijk uitgesloten" (Willemys, 1983). Tot op vandaag worden diezelfde principes door het Grootoosten van België beleden, wat onder meer blijkt uit de formulering van art. 1 van de statuten van deze obediëntie:

"De Vrijmetselarij, een kosmopolitische en vooruitstrevende instelling, beoogt het zoeken naar waarheid en de vervolmaking van de mensheid. Zij steunt op vrijheid en verdraagzaamheid; zij stelt geen enkel dogma en roept er geen in."

(Prog. Vrijm. 163: 164)

2.3. Toenadering tussen liberalen en socialisten

De "val" van de opperbouwmeester (in 1871 schrapt de Grand Orient van Brussel de Opperbouwmeester van het Heelal uit zijn statuten en wordt de Bijbel uit de loges verwijderd) gebeurt op het moment dat het politieke liberalisme in België naar het toppunt van zijn macht groeit en het land homogeen gaat besturen. In de periodes van liberale regeringen (1857-1870; 1878-1884) traden de vrijdenkersbonden en de vrijmetselaren als drukkingsgroepen op die de liberale partij in radicalere zin bewerkten. Zij lagen rechtstreeks aan de basis van het laïciserende optreden van de partij inzake onderwijs, gemeentelijke kerkhoven en andere wetten die aandrongen op de scheiding tussen Kerk en staat (Witte, 1983: 19 sq.). De wet op het lager onderwijs van 1879 was er het meest sprekende voorbeeld van, aangezien deze als onmiddellijk doelwit had het door de staat ingerichte onderwijs van zijn uitgesproken confessioneel karakter te ontdoen. De katholieke reactie naar

aanleiding van de wet op het lager onderwijs van de vrijmetselaar Van Humbeeck (1878) is virulent. Bij de hoog oploaiende schoolstrijd is het de katholieken te doen om de gelaïciseerde officiële school elke kans op welslagen te ontnemen. In minder dan geen tijd werd een volledig katholiek schoolnet opgericht en de gelovige ouders werden verplicht aan deze school de voorkeur te geven op straffe in de kerkban te worden geslagen. Art. 14 van de Belgische Grondwet, die tegelijk de vrijheid van erediens en de vrijheid van meningsuiting waarborgt, werd bij deze gelegenheid door de katholieken uitgebreid tot de vrijheid eigen scholen op te richten. Voor de vrijmetselarij impliceerde deze "cas de déchristianisation clérical" een vermindering van de interne spanningen tussen doctrinaire en radicale liberalen (samen in de oppositie), de definitieve breuk voor de betrokken liberale families met de kerkpraktijk (vandaar de term "déchristianisation clérical"), maar uiteraard ook een vermindering van haar politieke invloed, die bovendien sterk werd aangetast door de afschaffing van het cijnskiesstelsel.

2.4. Strijd om het algemeen stemrecht

Vanaf de jaren 1870 treden ook de eerste socialisten, afkomstig uit de liberale bourgeoisie, toe. De strijd tegen de klerikale hegemonie verenigt tijdelijk liberale en socialistische vrijmetselaars.

Omstreeks 1890 komt het in de schoot van de vrijmetselarij tot een conflict tussen doctrinaire liberalen enerzijds en progressieve liberalen en socialisten anderzijds omtrent een publieke stellingsname van het Grootosten ten voordele van het algemeen stemrecht. De progressieven halen het niet op de conservatieven, maar op langere termijn slagen dezen erin de progressieven te neutraliseren door een maçonniek depolitiseringsproces in te zetten. Kort samengevat kan men zeggen dat de vrijmetselarij een politisering voorstond zolang die de belangen van de klasse van haar leden verdedigde. Maar zodra de vrijmetselaars opkomen voor de belangen van de politiek onmondige klassen die niet in de loges vertegenwoordigd zijn, gaat men over tot depolitisering en rijst er sterke oppositie tegen politieke drijfverijen vanwege de loges. Reeds in 1890 besliste de Loge van Luik geen stelling te nemen "in enige politieke, morele, religieuze of sociale kwestie". In 1894 viel de grote Brusselse Loge "Les Amis Philantropes" precies

in twee helften van elk 210 leden uiteen: de enen wilden gedaan maken met politieke twistgesprekken in de loge, de anderen wilden hiermee doorgaan. Deze scheiding leidde in een later stadium tot de oprichting van een nieuwe loge met dezelfde naam. Het Grootoosten van België volgde het voorbeeld van "La Parfaite Intelligence" en besliste dat politieke en religieuze verschilpunten niet langer door een hoofdelijke stemming zouden worden beslist. Zodoende konden de debatten in een meer serene sfeer gevoerd worden en werd de vrijheid van denken van elk individu recht gedaan. Op die wijze kon ook de basis worden gelegd voor een hernieuwd vreedzaam samenleven tussen liberalen en socialistten.

Zolang enkel een paar tienduizend cijnskiezers het lot van de staat bepaalden was het voor een goed georganiseerde beweging als het Grootoosten relatief gemakkelijk een vrij aanzienlijke invloed uit te oefenen. Zodra evenwel iedereen naar de stembus gaat neemt de directe politieke betrokkenheid van de loges af, wat niet wegneemt dat vele loges en vrijmetselaars zich actief voor de strijd voor het algemeen stemrecht hebben ingezet. In 1891 eist het Grootoosten van België overigens in een publiek "Manifeste au peuple Belge" openlijk het algemeen stemrecht. De sociaal progressieve burgerlijke vrijdenkers waren blijkbaar de enigen die de wind in de zeilen kregen en zich gingen toelagen op de verspreiding van het progressief liberale rationalisme onder de arbeiderslagen die stemrecht opeisten. De reformistische tendens die zich inmiddels van de socialistische beweging had meester gemaakt, deed ook vanuit die hoek samenwerkingspogingen ontstaan.

De Eerste Wereldoorlog bracht o.m. met zich mee dat alle maçonnieke activiteit volledig stopte. Na de oorlog hernam die activiteit al snel, waarbij de vrijmetselarij zich een nieuw stel vijanden -- de totalitaire regimes -- op de hals haalde.

2.5. De internationale gemengde orde "Le Droit Humain"

De "universele" maçonnerie was tot aan het begin van de twintigste eeuw een mannenaangelegenheid. In 1882 echter had een Franse loge in het licht van de nieuwe maatschappelijke stromingen en meer bepaald in verband met de geleidelijke emancipatie van de vrouw de regels "overtreden" en een vrouw ingewijd (Maria Deraismes). Dat was de aanleiding tot de oprichting (in Frankrijk) van een gemengde obediëntie, de

"Droit Humain" (1893). In België werd de eerste gemengde werkplaats "Egalité", werkend onder de "Droit Humain", gecreëerd in 1912 met de logistieke steun van "Les Amis Philantropes". In de periode tussen de wereldoorlogen kwam er, als gevolg van de oprichting van nog andere gemengde loges, een nieuwe obediëntie bij: de Belgische Federatie van de Internationale Gemengde Orde "Le Droit Humain" die op 28 mei 1928 plechtig geïnstalleerd werd. Er was kennelijk geen ideologische breuk tussen de leden van beide maçonnieke verenigingen. Het voornaamste verschil was dat de ene alleen mannen, de andere zowel vrouwen als mannen opnam (5).

2.6. De Grootloge van België

Op te merken valt dat de Belgische vrijmetselarij tot een kwart eeuw door de Angelsaksische en Germaanse Grootloges niet als regelmatig erkend werd. De reden was, zoals gezegd, dat in 1871 de Grand Orient van Brussel de Opperbouwmeester van het Heelal uit zijn statuten geschrapt had en de Bijbel uit de loges verwijderd. Wel waren er hier en daar loges die wel de Bijbel handhaafden. Na de Tweede Wereldoorlog en vooral na de bitse schoolstrijd onder het liberaal-socialistische ministerie van 1954-1958, waren de antiklerikale passies meer en meer geluwd. Reeds in 1946 was de Christelijke Volkspartij (C.V.P.) geanticonfessionaliseerd, en de liberale partij zou in 1961 tot Partij voor Vrijheid en Vooruitgang worden omgebouwd en zijn rangen openstellen voor katholieken. In 1959 kwam zelfs een schoolpact tussen de drie grote partijen tot stand. In dit klimaat en om meer prozaïsche redenen die we nog verder toelichten kunnen wij begrijpen dat vele loges met heimwee naar erkenning door de maçonnieke grootmachten uitzagen. De Nederlandse vrijmetselaren hadden noodgedwongen met het Belgische Grootoosten in 1947 moeten breken en drongen aan op regularisatie van de toestand.

Hoewel het dus nog een hele tijd zou duren vooraleer dit "institutionele" gevolgen had, was er in het laatste kwart van de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw tussen de "Latijnse" en de "Angelsaksische" maçonnerie langzaam maar zeker een verwijdering gegroeid die uiteindelijk resulteerde in een onoverbrugbare kloof (Willemys, 1983: 141). De Engelse maçonnerie was al heel vlug uitgegroeid tot een genootschap dat een van de meest gezagsgetrouwe steunpilaren van de natie zou worden, geleid door leden van het

koninklijk huis, waar discussies over godsdienst, filosofie, politiek, laat staan sociale rechtvaardigheid uit den boze is. De leden moeten geloven in een gepersonifieerde God en zijn gereveleerde wil, de Bijbel en in andere geïnstitutionaliseerde vormen van een uitdrukkelijke godsvisie (cf. o.m. Bartier, 1977). Overigens dient opgemerkt dat de protestanten minder dogmatisch en klerikaal optreden dan de katholieken, zodat de maçonnerie er zich minder tegen verzet. Aangezien Engeland bij de uitbouw van zijn koloniaal rijk ook zijn maçonnerie exporteerde, bestaan er momenteel in grote delen van de wereld, en niet in het minst in de Verenigde Staten, verenigingen die zich maçonniek noemen en uit piëteit wat aan filantropie doen, maar voor de rest nauwelijks meer zijn dan folkloristische groepen en gezellige clubs. Uit haar eerstgeboorterecht leidde de Engelse maçonnerie echter wel het "eeuwige" privilege af dat het haar toekwam vrijmetselaarsloges en obediënties overal ter wereld al of niet te "erkennen", al of niet van patentbrieven te voorzien (voor de "voorwaarden" die zij daarbij stelt, zie Progressieve Vrijmetselarij, 1975: 164) en voortdurend over hun "regelmaticheid" te waken. Dat de Latijnse maçonnerie in haar ogen geen genade vond, heeft wel niet nader uitgelegd te worden. Vandaar het zoeken naar "orthodoxe" steunpunten op het continent (ibid.: 102-103).

In september 1960 kon de Grootmeester van het Nederlandse Grootoosten, Davidson, vijf loges tot een afgescheiden Grootloge verenigen: deze erkenden sinds december 1959 weer als leidend principe de Opperbouwmeester van het Heelal en gaven aan de Bijbel de hem toekomende plaats in de loge-arbeid. Dit aantal groeide stilaan tot acht, in 1964 tot veertien en in 1966 tot achttien. Stilaan zijn ze door tal van Grootloges over de hele wereld erkend. In de List of Regular Lodges Masonic van 1964 tellen wij niet minder dan 61 regelmatige Grootloges die de Belgische Grootloge erkenden; hieronder waren evenwel nog niet de voornaamste van alle, de drie Britse Grootloges (6), die pas in 1965 de Belgische Grootloge erkenden. Sinds begin 1965 hebben wij dus in België een door de maçonnieke grootmachten en vooral door de drie Grootloges van Engeland, Schotland en Ierland erkende Grootloge, die toen 15 loges en meer dan 1500 leden telde en op het eind van 1966 18 loges met ongeveer 1800 leden (7). Het is echter niet zo dat de Grand Orient van Brussel, die vroeger 5000 à 6000 leden telde, hierdoor een flinke aderlating zou hebben ondergaan, zoals sommige auteurs (Dierickx, 1972) beweren.

2.7. De Reguliere Grootloge van België

Toen in 1959 de Grootloge van België werd gesticht, bleek dat slechts een heel kleine minderheid van de Belgische maçons bereid was de traditionele antidogmatische standpunten op te geven. De ingewortelde vrijzinnigheid van diegenen die zich hier tot de maçonnerie aangetrokken voelden bleek echter al vlug ook binnen de Grootloge, waar velen kennelijk wel enkele symbolen wilden accepteren op voorwaarde dat ze die naar eigen goeddunken konden interpreteren, maar niet bereid waren de Engelse "gerichte" interpretatie over te nemen (Willemys, 1983: 144). Uiteindelijk kwam zo duidelijk aan het licht dat Engeland en Amerika ook in de GL geen voldoende waarborgen meer zagen, dat ze haar de erkenning ontnamen. In 1979 werd het spelletje van 1959 nog eens overgedaan, zij het dit keer met nog minder succes. De toen door een handvol maçons opgerichte Reguliere Grootloge van België is momenteel de enige Belgische obediëntie die op het vertrouwen van de dogmatische maçonnerie kan rekenen. Dit keer gaat het wel om een getrouwe replek van de Engelse, inclusief de in de statuten uitgedrukte verplichting te geloven in een gepersonifieerde God. Die hele onverkwikkelijke geschiedenis leert in elk geval dat de Belgische maçons duidelijk in het vrijzinnige kamp te zoeken zijn en niet te vinden zijn voor mystieke verlokkingen (Willemys, 1983: 145).

2.8. De proliferatie van obediënties

Sinds 1981 is het reeds weinig homogene beeld van de Belgische maçonnieke wereld aangevuld geworden met een vijfde obediëntie, t.w. de Vrouwengrootloge van België, die uitsluitend vrouwen initieert (8). Sommige waarnemers beschouwen een dergelijke proliferatie van obediënties en systemen als een teken van zwakte. Anderen interpreteren deze verscheidenheid als het meest overtuigende bewijs voor de rijkdom en vitaliteit van de vrijmetselarij in België (9). Een dergelijk gevarieerde keuze staat volgens hen borg voor de vrijheid van het individu. Op die wijze maakt iedereen een maximale kans binnen de vrijmetselarij aan zijn trekken te komen: voorstanders van een exclusief mannelijke of vrouwelijke of gemengde loge, spiritualisten, deïsten, rationalisten en andere filosofische interpretaties. Belangrijk in dit bestek is echter dat, ondanks het ruime aanbod van obediënties, de levensbeschou-

welijke diversiteit en ideologische heterogeniteit binnen duidelijke perken blijft. Met uitzondering van de RGLB bekennen alle vrijmetselaarsorganisaties zich tot de antidogmatische vrijmetselarij, die zich ten aanzien van filosofische problemen tolerant opstelt en in principe niemand wil afwijzen op grond van zijn filosofische of godsdienstige overtuiging, op voorwaarde dat de persoon in kwestie tot dezelfde tolerantie bereid is (10). Tot voor kort was het bovendien zo dat katholieken in principe geen vrijmetselaar konden worden omdat lidmaatschap van een loge volgens kerkelijk recht ipso facto tot excommunicatie moest leiden. Hoewel deze ban begin 1983 werd opgeheven, ziet het er niet naar uit dat dit in de praktijk daadwerkelijk iets zal veranderen, omdat het veroverings- en bekeringskarakter van de katholiciteit in generlei opzicht te verzoenen is met de antidogmatische vrijmetselarij. Zoals we herhaaldelijk konden vaststellen is de overgrote meerderheid van de Belgische maçons agnostisch-atheïstisch. Dit agnosticisme en atheïsme kunnen zowel optreden 1) als een breed gedefinieerde vorm van religie, een geheel van "powerful, pervasive, and long lasting moods" (R.C. Fox), een sterk cultureel patroon dat sociaal integratief werkt, en 2) als een zingevingssysteem, waarbij geloofsopvattingen, voorstellingen en praktijken verankerd worden niet zozeer in een bovennatuurlijke God dan wel in een God als laatste maatstaf of einddoel van het bestaan, waarbij men de grondinspiratie van de Verlichting schijnt te willen heropnemen van een herstel van de objectieve betekenis van het begrip "rede", om aldus de instrumentele en pragmatische vereenzijdiging van de rationaliteit te voorkomen.

De impasse waarin het proces van rationalisering als onderneeming van de modern-westerse cultuur is terechtgekomen, heeft zijn terugslag op het beoefenen en het zelfbegrip van de wetenschappen, die immers zelf intrinsiek met dit proces verbonden zijn. Als namelijk niets zinnigs gezegd kan worden over de zin van het proces van rationalisering, waartoe dient dan nog het hele wetenschappelijk bedrijf? Het schijnt dan een fascinerend spel te zijn tot uiting van de panische bedrijvigheid van de westerse mens en moment van zijn drang tot produktiviteit, maar niet langer meer verbonden met enig streven naar een ideale cultuur of samenleving. Het probleem van het "onzeggelijke", van het raadsel, van het "chiffre" (Jaspers), van de "hypochondrische melancholie" (Hegel) is bijgevolg gebleven. Het atheïsme blijft consequent. Het stelt God als de negatie van de zinnelijke wereld, dus als het ondenkbare en onnoembare, d.i. als het Niets dat in de dood spreekt. De vrijmetselarij kent God weliswaar als een grote X,

nooit als een object waarover theologisch gespeculeerd kan worden.

3. De organisatiestructuur van de vrijzinnigheid en de leden nu: sociologische karakteristieken van de Vlaamse vrijzinnigheid en "ideologie van het vrij onderzoek"

3.1. De organisatiestructuur

Na een periode van inactiviteit, die vooral tijdens het Interbellum tot uiting kwam, bezorgde de na-oorlogse koningskwestie en de schoolstrijd de vrijzinnigen nieuwe stimulansen. In 1952 werd het Humanistisch Verbond opgericht (11) en in de daaropvolgende decennia kende de georganiseerde vrijzinnigheid opnieuw een sterke uitbreiding.

Ondanks de afwezigheid van een wijdverbreide eigen ideologie en een sterk integrerend specifiek cultuurpatroon en leefklimaat, blijkt de Vlaamse vrijzinnigheid een aantal welbepaalde karakteristieken te bezitten. In de mate dat die vrijzinnigheid thuis te brengen is onder wat Apostel (1980) heeft genoemd een "ideologie van het vrij onderzoek", is het duidelijk dat zij onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog niet meer de ideologie was van de dominerende klasse (de groothandel en de industrie werden door het katholicisme gerecupereerd), noch de ideologie van de arbeidersklasse, waarvan ze de sociale dynamiek nauwelijks kon aanspreken (12). Wat de socio-professionele samenstelling van het kernledenbestand betreft, merkt Witte op, "bestaat er een vrij homogeen patroon: ze schijnen doorgaans tot de zgn. intellectuele, meestal academisch gevormde elite te behoren, bestaande uit de beoefenaars van vrije beroepen, leraars en hoogleraars en andere actieven in de socio-culturele sectoren." (Witte, 1980-1981: 267). Apostel spreekt van de ideologie van het vrij onderzoek als van de ideologie van de kaders, zowel van de lagere als van de middenkaders, gedragen door onderwijskringen (13) en vertegenwoordigers van de kunstwereld en de vrije beroepen. Zij komen uit die sociale groep die juist onder de reële gezaghebbers bedrijvig is en die wegens zijn individualisme, heterogeen karakter en politieke verdeeldheid niet uitblinkt door cohesie en eendracht. Wat

bovendien de jongste tijd deze "ideologie" heeft gestempeld is het reeds aangehaalde feit dat de politieke partijen langzaam maar zeker het actieve antiklerikalisme hebben verworpen en niet van ongeduld staan te trappelen om de vrijzinnige levensbeschouwing in haar meest doorgevoerde consequenties te verdedigen. We denken daarbij zowel aan de Partij van de Vrijheid en Vooruitgang en haar slechts gedeeltelijk geslaagde poging om de katholieke kiezers ter verdediging van de belangen van de middenstand en het kapitaal aan te trekken als aan de oproepen van Collard en Van Miert om de socialistische partij er wat aantrekkelijker te doen uitzien voor katholieke arbeiders.

Het best bespreekt men de vrijzinnige verenigingsstructuur op basis van het organigram opgesteld door Witte (1980-1981: 269), o.m. op basis van het organigram gepubliceerd in Info (14) en de studie van Severijns (1976-1977). We verwijzen in dit opzicht eveneens naar de ophelderende bijdrage van Devuyst (1983). Uit deze studies blijkt dat de georganiseerde activiteiten voornamelijk in twee richtingen gaan (zie ook bijlagen 1 en 2).

1) De uitbouw van alternatieve structuren voor onkerkelijken (feest van de vrijzinnige jeugd (15), morele consulenten in de gevangenissen, ziekenhuizen en andere sociale sectoren). Deze aandacht ligt helemaal in het verlengde van de periode 1880-1894, gekarakteriseerd door een toenadering op ideologisch vlak tussen het burgerlijk en gelaïciseerd verenigings- en ontspanningswezen aan de ene kant en leden van de zgn. arbeidersaristocratie anderzijds (democratische spreiding van rationalistische kennis). Een samenwerkingsperiode tijdens dewelke een minderheidsgroep in de arbeidersklasse vatbaar bleek te zijn voor de kleinburgerlijke moraal en levenswijze van de progressief-liberale vrijdenkers, die vooral tot uiting kwamen in de overname van bepaalde vervangingsrituelen (vooral doorgangsrituelen als deftige niet-kerkelijke begrafenissen, de sociale communie, het cultuuroverdragende ritueel van het "feest van de jeugd" en andere plechtigheden uit de burgerlijke sfeer van de "Libre Pensée") die binnen het complex van liberale cultuurtrekken de antiklerikale habitus bevorderden (Witte, 1980-1981: 277).

2) De uitwerking en uitdieping van de cultuuroverdragende functies met een sterke klemtoon op jeugdvorming (Oudervereniging voor de Moraal, Humanistische Jongeren, Humjos, Leraars Moraal). De Congresbrochure O.V.M. Met

de cursus moraal naar een pluralistisch Vlaanderen (Ronse, 5 november 1977, 36 pag.) illustreert het succes van deze trend, die o.m. gekenmerkt wordt door de vrij spectaculaire uitbreiding van de lessen moraal in het officieel onderwijs. In 1970-71 volgde in het Nederlandstalig officieel secundair onderwijs 36,2 % van de leerlingen niet-confessionele zedenleer (Van den Panhuyzen, 1973: 334 en 336), in het schooljaar 1982-83 is dit gestegen tot 45,5 % (16).

Met betrekking tot de vaak gestelde vraag "bestaat er een vrijzinnige zuil die enigszins vergelijkbaar is met de katholieke", is het antwoord van talrijke auteurs resoluut negatief (Witte, 1983, 1985; Billiet, 1983). Langs vrijzinnige zijde is er bijvoorbeeld geen sprake van een analoog concentrisch bouwwerk, en zoals uit vorig hoofdstuk vrij gemakkelijk kan geconcludeerd worden, gaat het geenszins op de vrijmetselarij te definiëren als de gesloten en hiërarchisch geordende kern van ingewijden die stimulerend en coördinerend werkt en waarvoor het hoofddaccent op de vrijzinnige waarden ligt. Die kernfunctie kan men, vaak om dezelfde redenen, even moeilijk toekennen aan de Unie van Vrijzinnige Verenigingen (U.V.V.), noch aan het Humanistisch Verbond (H.V.) of de Vrijzinnige Koepel. Het vrijzinnig ideaal van pluralisme en verdraagzaamheid, evenals de enorme differentiatie binnen de vrijzinnigheid zelf en de partijpolitieke tegenstellingen binnenin de groep, staan overigens een dergelijke zuilvorming in de weg (Witte, 1980-1981: 270). Dat van een poging tot verticale integratie - waaruit de katholieke zuil is voortgekomen - wegens de klas-entegenstellingen binnen de vrijzinnigheid zelf dient afgezien te worden, geven de verantwoordelijken van de georganiseerde vrijzinnigheid onomwonden toe.

Witte (1980-1981) stelt zich de vraag, die ook Billiet bezighoudt (1983), in hoeverre de druk tot organiseren en de vormen die dit organiseren aanneemt verband houden met de eigen Vlaamse context van een sterk georganiseerde katholieke meerderheid en een zich nog emanciperende vrijzinnige minderheid. Materiaal waarmee een systematische studie van het "vrijzinnige blok" kan ondernomen worden ontbreekt totaal. Voldoende gegevens om de "parallele" visie (dat er een analoge vrijzinnige zuil zou bestaan) te ontcrachten zijn er daarentegen wel. Het zou absurd zijn langs vrijzinnige zijde te spreken over een concentrisch bouwwerk (17). De omschrijving van de vrijmetselarij van Van den Brande (1963) als "de gesloten en hiërarchisch geordende kern van ingewijden die stimulerend en coördinerend werkt en waarvoor het hoofddaccent op de vrijzinnige waarden ligt", gaat dan ook helemaal niet op.

Over de werking en uitstraling van de vrijmetselarij heerst er onder sociologen en historici een grote eensgezindheid: deze instelling is te complex, vervult zoveel andere functies, recruiteert niet uitsluitend op vrijzinnige gronden en kan wegens haar losse structuur en haar interne gedifferentieerdheid weinig of helemaal niet coördinerend optreden (18). De vergelijking met het kerkelijke apparaat snijdt in dit opzicht helemaal geen hout. Witte (1985) karakteriseert deze situatie kernachtig als volgt: "Er bestaat (immers) geen vrijzinnige zuil. Op organisatorisch vlak is er geen sprake van centralisatie, van een brede basis of van talrijke organisaties in de meest diverse maatschappelijke sectoren. Er is ook geen eenheidspartij waarop men kan terugvallen noch een centrum dat de ideologische lijn bepaalt. Een losse structuur, weinig verenigingen met een klein ledenbestand, ideologische verscheidenheid, politieke tegenstellingen en geringe eensgezindheid inzake politieke strategie: dat zijn de zuileigenschappen die de vrijzinnigen tegenover de sterk katholieke zuil kunnen stellen. Dat de verzuilingsstrategie door de georganiseerde vrijzinnigheid meer beperkingen inhoudt dan ze mogelijkheden bevat, ligt dus voor de hand."

3.2. De "ideologie van het vrij onderzoek"

Al blijven de functie en de evolutie van een ideologie of wereldbeschouwing tot op zekere hoogte onbegrijpelijk wanneer niet wordt nagegaan in welke sociaal-economische en culturele context ze ontstaan zijn, dan levert de studie van de wijsgerige inhoud van de vrijzinnigheid eveneens nogal wat moeilijkheden op. Ten eerste blijkt uit de belangrijkste publikaties van de verenigingen (19) dat ze van het spoor van het oude burgerlijke humanisme, met zijn prometheïsch geloof in de mens (als concurrent van God en de Natuur, die hij verbetert), de vooruitgang en menselijke "zelfontplooiing" geenszins zijn afgeweken. Autonomie van de menselijke rede en vertrouwen in de wetenschap, creatieve zelfwerkzaamheid, vervolmakingsijver, antiklerikalisme, antidogmatisme enz. staan in die wereldbeschouwing nog steeds centraal, naast meer democratische idealen als filosofisch pluralisme, maatschappelijke pluriformiteit en consensusgerichte opstelling in probleemsituaties. Er blijkt weinig begrip opgebracht te kunnen worden voor het op zijn minst problematisch geworden karakter van de conventioneel-westerse verhouding tot de geschiedenis, de natuur, de rationaliteit en last but not least het modern-westerse mensbeeld.

Dit proces van rationalisering, verlichting, "beschaving" van de mensheid, onder auspiciën van de verlichte, industriële maatschappij, sluit nogal goed aan bij de europacentristisch gemotiveerde evolutionistische totaalbeeld van de geschiedenis van de mens.

Ten tweede heeft, zoals Apostel en anderen terecht hebben willen beklemtonen (1966; 1978; 1980; 1983), de kritiek op de dominerende burgerlijke voorstelling van het concept "vrij onderzoek" (dat zowel voor links-denkende intellectuelen als voor arbeidersorganisaties wegens zijn "ideologische vrijblijvendheid" nog nauwelijks door de beugel kan) niet de verwachte resultaten opgeleverd. Bemoedigend blijft echter het feit dat de reeds in voetnoot vermelde brochures en publikaties een ruime verspreiding hebben gegeven aan alternatief gedachtegoed en andere, meer tijdgebonden inhouden aan het begrip vrij onderzoek. Een ideologische maar nauwelijks te integreren heterogeniteit was hiervan het gevolg. Hiervan hebben de ingrediënten: dynamisch scepticisme, pogingen tot antropologisch marxisme, beschouwingen over wetenschappelijke moraal, meer existentiële en contestataire versies in het licht van thema's ontleend aan de Frankfurter Schule, het Franse structuralisme en de antipsychiatrie boeiende uiteenzettingen, debatten en polemieken opgeleverd tussen de verdedigers van het burgerlijk humanisme en rationalisme, sciëntisme, existentiële filosofie, marxisten en neo-marxisten. Deze brachten evenwel duidelijk aan het licht dat het georganiseerde humanisme inzake concrete maatschappelijke opvatting, wetenschappelijke rationaliteit en mensopvatting het zonder essentieel bindingscriterium moet stellen. Wellicht constitueert dit inzicht een belangrijke uitdaging voor de vrijzinnigheid en is deze uitdaging zelfs een geweldige stimulans voor een betere en precieze omschrijving van de begrippen vrijzinnigheid en vrij onderzoek. Vooral in dit opzicht is de confrontatie van structuralisme met kritische theorie verhelderend geweest. Beide staan namelijk, onder een andere invalshoek, uiterst kritisch tegenover de conventionele zelfinterpretatie van de modern-westerse mens, zoals die bij uitstek gearticuleerd is in de gevestigde filosofische antropologieën, die meestal in het verlengde liggen van de prometheïsch-humanistische stellingen uit de Renaissance en de Verlichting.

4. Het verschil met de katholieke zuil, m.a.w.: waarom geen zuil ? Problemen waarmee de vrijzinnigheid worstelt

In de inleidende beschouwing bij het congressthema van 24 november 1984, "De toekomst van de vrijzinnigheid" (Bindteken, Jg. 2, nr. 5: 1), wordt op hetvolgende geattendeerd: de grote uitdagingen voor de toekomst zijn het wegvallen van de traditionele verdedigers van de vrijzinnigheid door de vervagende profilering der politieke partijen, de recuperatiebeweging die ingezet wordt door de katholieke zuil, die handig en zonder schroom het vrijzinnige gedachtengoed overneemt en uitholt. Centraal voor de georganiseerde vrijzinnigheid staan begrippen als "bredere gedachtenwisseling", "pluriforme en verdraagzame samenleving", al heerst er heel wat onrust over het gevoerde onderwijsbeleid. De vervagende profilering van zowel de P.V.V. als de S.P. kunnen hier een reëel gevaar opleveren. Ook zijn de vrijzinnige middens ongerust over de huidige door de regering gevolgde strategie en vrezen dat onder het mom van gelijkberechtiging het schoolpact volledig wordt uitgehold. Uit enkele slotbeschouwingen van het congres blijkt wel met wat voor moeilijke tegenspraken de vrijzinnigheid te kampen heeft: enerzijds de wil tot verdraagzaamheid, als vrijzinnige kernwaarde, anderzijds zoets als een gewapende vrede waarbij men zich moeilijk kan veroorloven niet waakzaam en wantrouwig te zijn. Overigens, zoals Witte en Billiet in hun publikaties over verzuiling overtuigend hebben aangetoond, vertoont de vrijzinnige liberaal-socialistische "doublure-zuil" helemaal geen overeenkomst met de verticale integratie die binnen de sociologische katholiciteit heeft plaatsgehad. De U.V.V., het H.V. en de V.K. groeperen naar alle waarschijnlijkheid wel hoofdzakelijk die individuen "voor wie de vrijzinnige waarden de absolute voorrang hebben op alle andere maatschappijopvattingen, maar van een exclusieve recruitering op deze basis is ook daar geen sprake, terwijl er evenmin vanuit die verenigingen andere organisatorische kringen uitdeinen." (Witte, 1980-1981: 267). De perifere cirkels, zo karakteristiek voor de katholieke zuil, die erop gericht zijn om via de standensamenwerking en de solidariteit tussen kapitaal en arbeid het heersende sociaal-economisch consensusmodel te dienen, en die de verschillende maatschappelijke sectoren omvatten, ontbreken, zoals we boven reeds opmerkten, helemaal (Witte, 1983). Bovendien kan men onmogelijk staande houden dat het officieel onderwijs met zijn wettelijk verplichte neutraliteit de vrijzinnige tegenhanger vormt van het katholieke net, dat aan persoonlijkheidsvorming doet vanuit een coherente christelijke levensbeschouwing. Ook

de andere cultuuroverdragende organisaties kunnen onmogelijk over dezelfde leest geschoeid worden en wat de sociaal-economische sector betreft loopt de vergelijking helemaal mank: bestaat er onderlinge samenhang tussen het A.C.W. en het kerkelijk apparaat, dan kan zulks in geen geval beweerd worden van H.V. en A.B.V.V. bijvoorbeeld. En last but not least: de fundamentele tegenstellingen, die binnen de vrijmet-selarij zo sterk aan het licht kwamen, zijn even spectaculair in de profane wereld. De vrijzinnigen zijn over een aantal elkaar bestrijdende verenigingen verdeeld, al treden hun fundamentele tegenstellingen vooral in de politieke sfeer naar voren. "Er bestaat dan ook geen enkele specifiek vrijzinnige partij en zelfs regeringscoalities op basis van dit levensbeschouwelijk uitgangspunt zijn marginale politieke verschijnselen geworden." (Witte, 1983)

Het heeft hier geen zin andere structurele verschillen onder de loep te nemen. Een echte vrijzinnige gemeenschap werd kennelijk niet opgebouwd en er valt een enorme discrepantie te constateren tussen het aantal buitenkerkelijken en het ledenbestand van de humanistische verenigingen. Wegens de uiteenlopende ideologieën is - het bestaan van een aantal vrijzinnige kernwaarden ten spijt - het aantal maatschappelijke terreinen waarop de organisaties actief zijn uitermate beperkt. Wel moet hier nogmaals beklemtoond worden dat het beschikken over een wijdverbreide ideologie in geen geval te rijmen valt met het begrip vrijzinnigheid, dat pluriformiteit en verscheidenheid aan gezichtspunten als het ware impliceert, zodanig dat het humanistisch verenigingswezen - zoals de verantwoordelijken van de Vrijzinnige Koepel onder de aandacht brengen - in geen geval de politieke machtspositie van de katholieke zuil tot streefdoel kan hebben. "Invloed en pressie uitoefenen via de deelname van de eigen leden aan het organisatienetwerk gevormd rond de as van die politieke partijen die een traditioneel bepaalde antiklerikale component bezitten (de socialistische, de liberale en de communistische), is het enige middel dat de georganiseerde vrijzinnigheid ter beschikking staat." (Witte, 1980-1981). Volgens Billiet (1983) is het duidelijk dat de vrijzinnigheid hier voor een uitdaging staat waarbij men kan vermoeden dat de ideële inhoud van de beweging niet automatisch waarborgt dat zij aan sociologische wetmatigheden zou ontsnappen, doch waarbij tegelijk wordt vastgesteld dat juist omwille van die ideële inhoud de dragers van die beweging extra gevoelig zijn voor de dilemma's die gesteld worden. In elk geval is hiermee volgens Billiet aangetoond dat sommige mogelijke gevolgen van het organiseren "onbedoeld" zijn.

De strategie van de verzuiling levert in ieder geval voor de vrijzinnigheid heel wat beperkingen op, al was het maar omdat de georganiseerde vrijzinnigheid de beweging kwantitatief sterk beperkt. De humanistische verenigingen trekken, zoals we reeds boven benadrukten, enkel een welomschreven groep overtuigde vrijzinnigen aan, een kleine, vrij elitaire groep die over relatief weinig politieke macht beschikt (Witte, 1985). Neemt men het lidmaatschap van vrijzinnige organisaties tot uitgangspunt voor een vergelijking met de sterkte van de katholieke zuil (die meer te maken heeft met sociaal-culturele gebondenheid dan met eigenlijke geloofspraktijk), dan betekent de vrijzinnige gemeenschap numeriek zeer weinig. Tussen het aantal buitenkerkelijken en het ledenbestand van de georganiseerde vrijzinnigheid is de kloof enorm groot! Er kan ook geen sprake zijn deze door de verdere uitbouw van het vrijzinnige verenigingsleven te recupereren en daarbij als een soort anti-Kerk op te treden! Aangezien er van humanistische zijde, een aantal vervangingsrituelen ten spijt, geen sprake is van godsdienstigheid noch van eredienst is het zinloos hier enig parallelisme te willen hanteren. Overigens heeft het overgrote deel der onkerkelijken daar blijkbaar geen behoefte aan. Voorts is de laatste tijd duidelijk gebleken dat niet alle vrijzinnigen opgetogen zijn over de nabootsing van kerkelijke organisatievormen. Velen zijn van oordeel dat de fixatie op het verenigingsleven en de inkapseling van talloze initiatieven in eventueel gelijkberechtigde organisatievormen op de duur verstarrend en institutionaliserend dogmatisch gaat werken (Apostel, 1983), hetgeen in geen enkel opzicht te rijmen valt met humanisme en vrijzinnigheid, die onophoudelijk in vraag dienen gesteld te worden. Beide dienen permanent getoetst te worden aan maatschappelijke veranderingen, "willen ze onder geen beding dat de ingebouwde weerstand tegen het gezagsargument verloren zou gaan" (Witte, 1985). Witte beschouwt de georganiseerde vrijzinnigheid zelfs als een vorm van apartheid waardoor ze zich afsluit van de buitenwereld, "waar onbegrip en onkunde voor de eigen organisaties welig tieren" (ibidem). Door zich al te zeer op de uitbouw van een vrijzinnig verenigingsleven te concentreren loopt men gevaar voorbij te gaan aan het globaal en snel voortschrijdend laïciseringsproces dat zich de laatste decennia voltrekt. In de strijd tegen de traditionele katholiciteit gaat daardoor veel mogelijke steun verloren. Indien de vrijzinnigen de nodige aandacht willen opbrengen voor 1) de vrij radicale waardenverschuivingen die zich binnen de katholieke dominant voltrekken t.a.v. sexualiteit, huwelijk, gezin, opvoeding, enz., alsook voor 2) de toenemende afwijzing van de bekeringsdrang en de veel opener visie t.a.v. de religieuze levensbeschouwing die losge-

weekt worden van godsdienst als politieke macht, en 3) de voorkeur die men ontwaart voor een pluralistische levensamenleving, waarin de godsdienst als een privé-aangelegenheid wordt beschouwd, dan is het duidelijk dat zij er alle voordeel bij hebben deze trend te stimuleren en samen te werken met alle groepen die gewonnen zijn voor de geleidelijke uitbouw van een reële pluralistische maatschappij. De recente evoluties laten toe te veronderstellen dat binnenkort het verzuilingsmechanisme zal kunnen omgebogen worden. Dit houdt in dat de kansen toenemen de jeugd in de toekomst een meer tolerante opvoeding te garanderen en de culturele en gezondheidssector, die op dit ogenblik nog praktisch volledig door de katholieke zuil worden beheerst, te laïciseren. Het is hoog tijd dat nu alle aandacht weer gaat naar de strijd tegen de overblijfselen van het traditionele klerikalisme, de onnatuurlijke vervlechting van Kerk en politiek, religieuze moraal en burgerlijke wetgeving en alle door maatschappelijke ontwikkelingen achterhaalde visies op de samenleving, alle punten die tot het programma behoren van de traditionele vrijzinnigheid. Het grootste voordeel van een geleidelijke defixatie van de georganiseerde vrijzinnigheid en het streven naar een gelaïciseerde samenleving is wel dat de levensbeschouwelijke conflictzone minder aandacht zal krijgen, om de plaats te ruimen voor de meer prioritaire wegwerking van de sociale ongelijkheid (Witte, 1985).

NOTEN

- (1) Voor ons is het niet een sociaal conformisme dat Theodore Verhaegen zijn hele leven lang katholiek deed blijven ! Slechts de sacramenten der stervenden weigerde hij. Historisch gezien heeft het begrip "vrij onderzoek" overigens tegelijk een religieuze (het protestantisme) en een antiklerikale bron. We komen hier verder op terug.
- (2) In 1841 verklaart Theodore Verhaegen in de Brusselse loge "Les Amis Philantropes", waar hij voorzitter van was: "Nous appartenons à l'opinion libérale, c'est-à-dire, à l'opinion tolérante, ennemie des scandales irreligieux, plein de respect pour une religion que nous reconnaissons comme la base la plus sûre de cette moralité du peuple dont l'absence envenime tout le progrès." (Bartier, 1968: 230)

- (3) "Aux environs de 1860, les nouveaux initiés ne professent plus le déisme de leurs aînés, mais en général, l'agosticisme ou l'athéisme. Ils souhaitent voir disparaître des réglemens et des rituels, les allusions au Grand Architecte de l'Univers et à l'immortalité de l'âme, qui blessaient leurs convictions philosophiques. Leur campagne aboutit, lors de la révision des statuts du Grand Orient en 1871-1872. Dans cette nouvelle version, l'invocation au Grand Architecte fut abrogée et l'accent fut mis sur le fait que la maçonnerie 'ne formule ni n'invoque aucun dogme'." (Bartier, 1974, 309: 310)
- (4) Wat nu de leus zelf van het vrij onderzoek betreft en zijn functie in de politieke strijd, moet hier beklemtoond worden dat de term een aantal merkwaardige contradicties bevat die zijn eigenaardige aantrekkings- en afstotingskracht verklaren en die tot op zekere hoogte de intellectuele basis van zijn eigen autonome maar ook maatschappelijke ontwikkeling uitmaken. Termen die met dit vrij onderzoek overeenkomst vertonen trof men, zoals J. Stengers heeft doen opmerken, reeds aan bij protestantse minderheden "die in naam van het persoonlijk geweten en zijn rechten tegen de zich intolerant opstellende grote protestantse kerken in verzet kwamen" (Boenders, 1980: 206). De autoriteit van de Bijbel en de persoonlijke interpretatie ervan werd in dit geval geplaatst boven de autoriteit van de Kerk. Maar de verheerlijking over het vrij onderzoek komt vooral voor bij de sympathisanten van de Verlichting, die de optimistische overtuiging van Guizot deelden dat alle problemen van de wereld kunnen opgelost worden door wetenschappelijke experimenten, inductie en deductie, gepaard aan een diep wantrouwen ten aanzien van de verslavende en geestelijk onderdrukkende kracht van iedere geopenbaarde waarheid. Protest tegen externe gezagsargumenten komt steeds centraler te staan.
- (5) De meeste mannelijke leden van de D.H. waren trouwens tegelijk ook lid van het G.O. De principesverklaring van de D.H. bevatte niets dat onverenigbaar zou zijn met de richting die het G.O. sinds 1872 was ingeslagen; vooral artikels 3 en 4 maken dit duidelijk:
"Art. 3: Met eerbied voor alle overtuigingen en in verband met het eeuwig of niet eeuwig geestelijk leven, willen haar leden vooral op aarde en voor alle mensen de maximale morele en intellectuele ontwikkeling verwezenlijken, als eerste voorwaarde voor het geluk dat elk individu kan bereiken in een broederlijk georganiseerde Mensheid."

"Art. 4: "Le Droit Humain" onderschrijft geen enkel dogma. Het zoekt naar waarheid. Daarom mogen logediscussies over religieuze en sociale aangelegenheden geen ander doel hebben dan de leden te verlichten en hen beter in staat te stellen hun plichten als vrijmetselaar te vervullen." (Van Roelen, 1974: 47: 48)

- (6) Op haar aanvraag tot erkenning door de Grootloge van Londen onderzocht het Comité voor Algemene Voorstellen de Belgische aangelegenheid. Op de Algemene Sessie van 10 maart 1965 bracht de Grand Registrar rapport uit en besloot dat de zaak zeer zorgvuldig door het Comité van Algemene Voorstellen was onderzocht, en dat er geen bezwaar was tegen de erkenning van de Brusselse Grootloge. Schotland had dit reeds gedaan en men verwachtte dat Ierland hetzelfde zou doen. De motie dat de "United Grand Loge of England" de Grootloge van België zou erkennen werd door de Voorzitter van het Comité voor Algemene Voorstellen gesteund, en uiteindelijk aanvaard.
- (7) Merken we hierbij op dat de achttien loges van deze Grootloge in 1966 gevestigd waren in Oostende, Kortrijk, Gent (3), Antwerpen (2), Brussel (7), Leuven en Hasselt, en twee beneden de taalgrens, namelijk te Luik en te Charleroi. In deze zaken schijnt ook de taalgrens een rol te spelen.
- (8) De in 1974 ontstane eerste exclusief vrouwelijke werkplaatsen bleven verbonden aan de "Grand Loge Féminine de France", maar later stichtten deze vrouwen hun eigen obediëntie.
- (9) België zou 14.000 vrijmetselaars verdeeld over 189 werkplaatsen en vijf obediënties tellen (Willemys en Picard, in Knack, 3 augustus 1983). Wat het aantal leden en het aantal loges per obediëntie betreft, bekomen we voor België en het Vlaamse landsgedeelte de volgende cijfers:
Groot Loge (GL), 30-tal loges, + 3700 leden;
Groot-Oosten van België (GO), 65-tal loges, + 7000 leden;
Droit Humain (DH), 25-tal loges, 2500 leden;
Grande Loge Féminine de France (GLFF), 2 loges;
Reguliere Groot Loge van België (RGL), 8-tal loges;
beide laatste tellen waarschijnlijk niet meer dan 800 leden. Dit brengt ons tot een 130-tal loges. De overige 60, in de raming van Picard en Willemys, betreffen loges van de hogere graden. Wat de geografische spreiding van de werkplaatsen over Brussel en de andere grote centra van het Vlaamse land betreft, kan men, wat de belangrijkste obediënties betreft, met enige waarschijnlijkheid, volgende cijfers geven:

	GL	GO	DH
Brussel	8	22	6
Gent	6	3	2
Antwerpen	3	5	4
Leuven	1	1	1
Oostende	1	2	1
Kortrijk	1	1	
Hasselt	1	1	1
Turnhout		1	1
Aalst		1	
Brugge		2	
Mechelen		1	

- (10) Nu is tolerantie weliswaar een essentieel, maar niet exclusief kenmerk van vrijzinnigen. Ook gelovigen kunnen dus een plaats vinden in de Belgische vrijmetselaarsloges, zonder dat zulks het antiklerikaal karakter ervan schaadt.
- (11) Al valt er sinds de oprichting van het Humanistisch Verbond ongetwijfeld een zekere overlapping te constateren tussen leden van de vrijzinnige groeperingen en van de vrijmetselarij, dient hier toch beklemtoond te worden dat de doelstellingen zeer verschillend zijn en dat het Humanistisch Verbond niet het rechtstreeks gevolg is van de vrijmetselarij. Het is wel zo dat vrijzinnige verenigingen voor voorstanders van de Progressieve Vrijmetselarij -- die gericht is op een totale hervorming naar een vrije en open samenleving -- een instrument constitueren om de maatschappelijke processen daadwerkelijk te beïnvloeden. Vrijmetselarij en Vrijzinnigheid, merkt Apostel (1985) op, zijn zo diep met elkaar verwant dat alhoewel niet alle vrijzinnigen vrijmetselaar zijn, toch alle vrijmetselaren (behalve die van de RGL) vrijzinnig zijn. Maar zelfs voor de Progressieve Vrijmetselarij is het duidelijk dat men vrijmetselaar kan zijn zonder daarom te militeren in een of andere vrijzinnige groepering (en omgekeerd). Het soort werk dat vrijmetselaren als vrijmetselaren doen: verdieping van zelfkennis en intermenselijk contact met personen van andere beroepsgroepen, ideologie of persoonlijkheidsstructuur, door het gebruiken van traditioneel gegroeide rituelen of symbolen, waaraan sommige vrijmetselaars een zeer grote en andere een zeer kleine, zuiver instrumentele rol toekennen, is totaal anders dan het werk van de vormings- of drukkingsgroepen die de vrijzinnige organisaties zijn.
- (12) Een van de redenen is dat de arbeidersklasse in België in de verdediging was gedrongen en sterk corporatistisch en defensief geleid werd.

- (13) De concurrentie van de schoolnetten gaf er een sociale basis aan die een typisch Belgische uitdrukking kreeg in de strijd voor lessen in de niet-confessionele zedenleer en de strijd omtrent de grondslagen daarvan.
- (14) Uitgegeven door O.V.M., H.V.V., H.J., Humjos ter gelegenheid van de tentoonstelling "200 Jaar Vrijzinnigheid in Vlaanderen", oktober 1980.
- (15) Cijfers over het aantal kinderen dat jaarlijks deelneemt aan een Feest van de Vrijzinnige Jeugd worden door de humanistische verenigingen niet bijgehouden. Dit komt omdat het Feest van de Vrijzinnige Jeugd georganiseerd wordt door plaatselijke feestcomités. Het aantal deelnemers aan die activiteit varieert nogal sterk van jaar tot jaar. Toch mag redelijkerwijs aangenomen worden dat er ieder jaar een paar duizend kinderen het Feest van de Vrijzinnige Jeugd meemaken. Dat blijkt uit het groot aantal feestcomités dat voor de organisatie ervan instaat. In Het Vrije Woord hebben we van 1977 tot en met 1984 nagegaan hoeveel feestcomités een Feest van de Vrijzinnige Jeugd hebben georganiseerd. De lijst met organisaties werd in die periode onder de hoofding "Feesten Vrijzinnige Jeugd" gepubliceerd in de maanden april en/of mei van elk jaar. Daarbij dient nog opgemerkt dat niet alle feestcomités elk jaar de datum van hun activiteit door-gaven aan Het Vrije Woord. Over een periode van 8 jaar hebben 59 verschillende feestcomités opgave gedaan van hun organisatie, waarvan gemiddeld veertig per jaar.
- (16) Volgende cijfers werden onlangs vrijgegeven door de Ministers van Nationale Opvoeding betreffende de keuze van de vakken zedenleer, katholieke godsdienst of andere eredienst in het officieel secundair onderwijs. Ze laten ons toe een trend te geven van de meer recente periode (percentages tussen haakjes).

Jaar	Nederlandstalig onderwijs			Franstalig onderwijs		
	Zedenleer	Kath.G.	Andere	Zedenleer	Kath.G.	Andere
78-79	57.462 (41,05)	81.053 (57,90)	1.479 (1,05)	77.975 (45,30)	88.456 (51,30)	5.718 (3,32)
79-80	59.081 (42,32)	78.818 (56,46)	1.702 (1,22)	? ?	? ?	? ?
80-81	60.008 (43,26)	76.634 (55,24)	2.082 (1,50)	79.105 (46,41)	83.795 (49,16)	7.547 (4,43)
81-82	60.861 (43,46)	76.888 (54,91)	2.284 (1,63)	77.816 (47,27)	78.818 (47,88)	7.992 (4,85)

82-83	63.037 (45,55)	72.947 (52,71)	2.405 (1,74)	85.883 (49,84)	77.867 (45,19)	8.572 (4,97)
-------	-------------------	-------------------	-----------------	-------------------	-------------------	-----------------

Bron: Bulletin du CAL en parlementaire vraag van Mr. Klein (Bulletin des questions et réponses de la Chambre, 10-7-1984) en van Mr. Antonis (Bulletin van vragen en antwoorden van de Kamer, 10-7-1984).

- (17) De meeste auteurs die over verzuiling schrijven zijn het erover eens dat, wat de structuur ervan betreft, de katholieke zuil via concentrische cirkels wordt opgebouwd, waarbij de binnencirkel gevormd wordt door de primaire levensbeschouwelijke verbanden en de omringende kringen uit profaan gerichte organisaties bestaan die zich verder van het middelpunt bevinden naarmate de functie minder ideologisch gebonden is.
- (18) Over dit onderwerp o.m. volgende auteurs: Els Witte, o.c., p. 226; E. Witte & F. Borné, Documents relatifs à la Franc-Maçonnerie belge du XIXe siècle, Leuven-Parijs, 1973 (Inter-universitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 69); J. Bartier, "Belgique", in D. Ligou, Dictionnaire universel de la Franc-Maçonnerie, Paris, 1974, pp. 130-137; "La franc-maçonnerie et les associations laïques en Belgique", in Histoire de la Laïcité, pp. 188-200; Werkgroep Vrijmetselaars in Vlaanderen, Progressieve Vrijmetselarij, Brussel, 1975; F. De Backer, De Vrijmetselarij, Antwerpen, 1972, 32 p.
- (19) We denken hierbij vooral aan de tijdschriften Het Vrije Woord (1956-), De Moralist (1955-), Diogenes (1953-1958) en ettelijke brochures: Tien Jaar Humanisme, Diogenes Cahier, 2; de reeksen Humanistische Perspectieven en Standpunten.

BIBLIOGRAFIE

APOSTEL, L. en M. BOTS,

1966 "Pluralisme en Verdraagzaamheid", Antwerpen.

APOSTEL, L.,

1978 "Na Twaalf Jaar: een nawoord op Pluralisme en Verdraagzaamheid", Facetten van de Vrijzinnigheid in Vlaanderen anno 1978, J. Vuylsteke-Fonds, Gent.

- 1980 "De Ideologie van het Vrij Onderzoek in België", Het Boek van België, Heidelberg-Orbis, Hasselt, 203-224.
- 1983 "Vrijzinnigheid en Maatschappij", Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel, 43-65.
- 1985 Freemasonry: a philosophical essay, Centrum voor de Studie van de Verlichting, Brussel.
- 1985 "Vrijzinnigheid en Vrijmetselarij" in J. Van Landschoot (red.), De morele consulent in een pluralistisch Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel.
- BARTIER, J.,**
- 1963 "Théodore Verhaegen, la Franc-Maçonnerie et les Sociétés Politiques", in Bartier, 1981, 75-159.
- 1968 "La Condamnation de la Franc-Maçonnerie par les Evêques Belges en 1837", in Bartier, 1981, 225-232.
- 1969 "Regards sur la Franc-Maçonnerie Belge du XVIIIème siècle", in Bartier, 1981, 175-290.
- 1974 "Belgique", in Bartier, 1981, 301-313 (oorspronkelijk in Dictionnaire universel de la Franc-Maçonnerie: Hommes illustres, Pays, Rites, Symboles, sous la direction de Daniel Ligou, Paris).
- 1977 "Les Constitutions d'Anderson et la Franc-Maçonnerie continentale", in Bartier, 1981, 351-377.
- 1981 Laïcité et Franc-Maçonnerie, Etudes rassemblées et publiées par Guy Cambier, Bruxelles.
- BILLIET, J.,**
- 1976 "Beschouwingen over het samengaan van secularisatie en verzuiling", De Nieuwe Maand, juli-augustus.
- 1983 "Vrijzinnige beweging en katholicisme: een sociologische probleemstelling", Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel, 66-89.
- BILLIET, J. en K. DOBBELAERE,**
- 1976 Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks katholicisme naar sociaal-culturele christenheid, Leuven, Davidsfonds.
- BINDTEKEN,**
- 1985 Informatieblad van de Vrijzinnige Koepel voor Niet-Confessionele en Humanistische Verenigingen en Instellingen, Jg. 2, Nrs. 5 (februari 1985) en 6 (mei 1985).

- BOENDERS, F. (red.),
1980 Het Boek van België. Een controversieel portret van cultureel België, Heidelberg-Orbis, Hasselt.
- BORMANS, P. (red.),
1974 Vrijmetselarij, Studiekring Vrij Onderzoek, Brussel.
- BORNE, F. (in samenwerking met E. Witte),
1973 Documents relatifs à la Franc-Maçonnerie Belge du XIXème siècle (1830-1855), Paris, Louvain, Centre Interuniversitaire d'Histoire Contemporaine, Cahiers 69.
1974 "De Grootloge van België", in Bormans, 1974, 71-82.
- Congresbrochure O.V.M.,
1977 Met de cursus moraal naar een pluralistisch Vlaanderen, Ronse, 5 nov. 1977.
- CRAEYBECKX, J. en E. WITTE,
1981 Politieke Geschiedenis van België, Antwerpen, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- DE SCHAMPHELEIRE, H.,
1976 "L'égalitarisme maçonnique et la hiérarchie sociale dans les Pays-Bas Autrichiens", Klasse en Ideologie in de Vrijmetselarij, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting, 437-491.
- DE VISSCHER, J.,
1984 Een pleidooi voor vrijzinnigen zonder vrijzinnigheid, in Kultuurleven. Maandblad voor cultuur en samenleving, nr. 7 (aug.-sept.), 634-640.
- DEVUYST, L.,
1983 "Wegwijs worden in de vrijzinnige verenigingen", Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel, 174-192.
- DIERICKX, M.
1972 De Vrijmetselarij. De Grote Onbekende (1717-1967), De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen-Utrecht.
- DOBBELAERE, K.,
1966 Sociologische analyse van de katholiciteit, Antwerpen, S.W.N.
1968 Une typologie de l'intégration à l'Eglise, Social Compass.
1984 "Godsdienst in België" in De Stille Ommekeer. Oude en nieuwe waarden in het België van de jaren tachtig, Lannoo, Tielt, 67-113.

HASQUIN, H.

- 1979 Histoire de la Laïcité, Bruxelles, Presses Universitaires de Bruxelles.

KERKHOFS, J. en J. REZSOHAZY,

- 1984 De Stille Ommekeer. Oude en nieuwe waarden in het België van de jaren tachtig, Lannoo, Tielt.

Progressieve Vrijmetselarij,

- 1975 Progressieve Vrijmetselarij. Informatie en Standpunt Werkgroep Vrijmetselaars in Vlaanderen vzw, Antwerpen.

SEVERIJNS, D.,

- 1976-77 Hedendaags Humanisme in Vlaanderen. Onderzoek naar groei en kenmerken van de vrijzinnige verenigingsstructuur, V.U.B., Afdeling Politieke Wetenschappen (onuitgegeven licentieverhandeling).

Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting,

- 1976 (IV, nr. 3-4)
Klasse en Ideologie in de Vrijmetselarij, Centrum voor de Studie van de Verlichting, Brussel.
1985 Het Paradigma Vrijmetselarij, Centrum voor de Studie van de Verlichting, Brussel.

UYTTEBROUCK, A.,

- 1979 "L'Université de Bruxelles et l'enseignement privé non-confessionnel", in Hasquin, 1979, 201-22 .

UYTTEBROUCK, A. e.a.,

- 1983 Een eeuw Vrijmetselarij in onze gewesten (1740-1840), Galerij ASLK, 27 mei-31 juli, Brussel.

VAN DEN BRANDE, A.,

- 1963 "Mogelijkheden van een sociologie der Belgische conflicten na de tweede wereldoorlog (1944-1961). Een verkenning van basisstructuren", Sociologische Gids, 1/2 (10): 29.

VAN DEN PANHUYZEN, W.,

- 1973 "Vrijzinnigheid in Vlaanderen: toestanden en tendensen in het onderwijs", Socialistische Standpunten, 6(20): 332-338.

VAN HASSEL, A.,

- 1960 "Wat is vrijzinnigheid ?", in Het Vrije Woord, orgaan van het Humanistisch Verbond, V, 19.

VAN LANDSCHOOT, J.,

- 1982 "Een liberaal, socialistisch of een ander model voor vrijzinnigen ?" in Socialistische Standpunten, Jg. 29, nr. 1, 35-39.

VAN LOON, T. en J. VAN LANDSCHOOT,

- 1983 Morele dienstverlening van en door vrijzinnigen, Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting, V.U.B.-U.V.V.-uitgave, Brussel, 125-134.

- 1985 De morele consulent in een pluralistisch Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel.

VAN ROELEN, J.

- 1974 "De Belgische Federatie Le Droit Humain", in Bormans, 45-70.

VOYE, L.,

- 1973 Sociologie du geste religieux. De l'analyse de la pratique dominicale en Belgique à une interprétation théorique, Bruxelles.

WILLEMYNS, R.

- 1981 De term vrijzinnigheid. Een eerste poging tot semantisch-vergelijkend onderzoek van het woordveld, Humanistische Perspectieven, Nr. 8, Antwerpen.

- 1981 Politieke en ideologische facetten van vrijzinnigheid in Nota's lezingencyclus Iekenconsulent Brugge, J. Van Landschoot, T. Van Loon (red.), V.U.B.-uitgave; idem in Socialistische Standpunten, nr. 5, 264-279.

- 1983 "Vrijmetselarij en Vrijzinnigheid", Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel, 136-149.

- 1984 Vrijzinnigheid en Vrijdenkerij in Vlaanderen: een keerpunt? in Kultuurleven. Maandblad voor cultuur en samenleving, nr. 7 (aug.-sept.), 627-633.

WILLEMYNS, R. (red.)

- 1983 Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, Brussel.

WILLEMYNS, R. en H. PICARD,

- 1983 De Loge zet de deur op een kier. Een gesprek over 150 jaar Groot Oosten, Eddy Bonte, Knack, 3 augustus, 29.

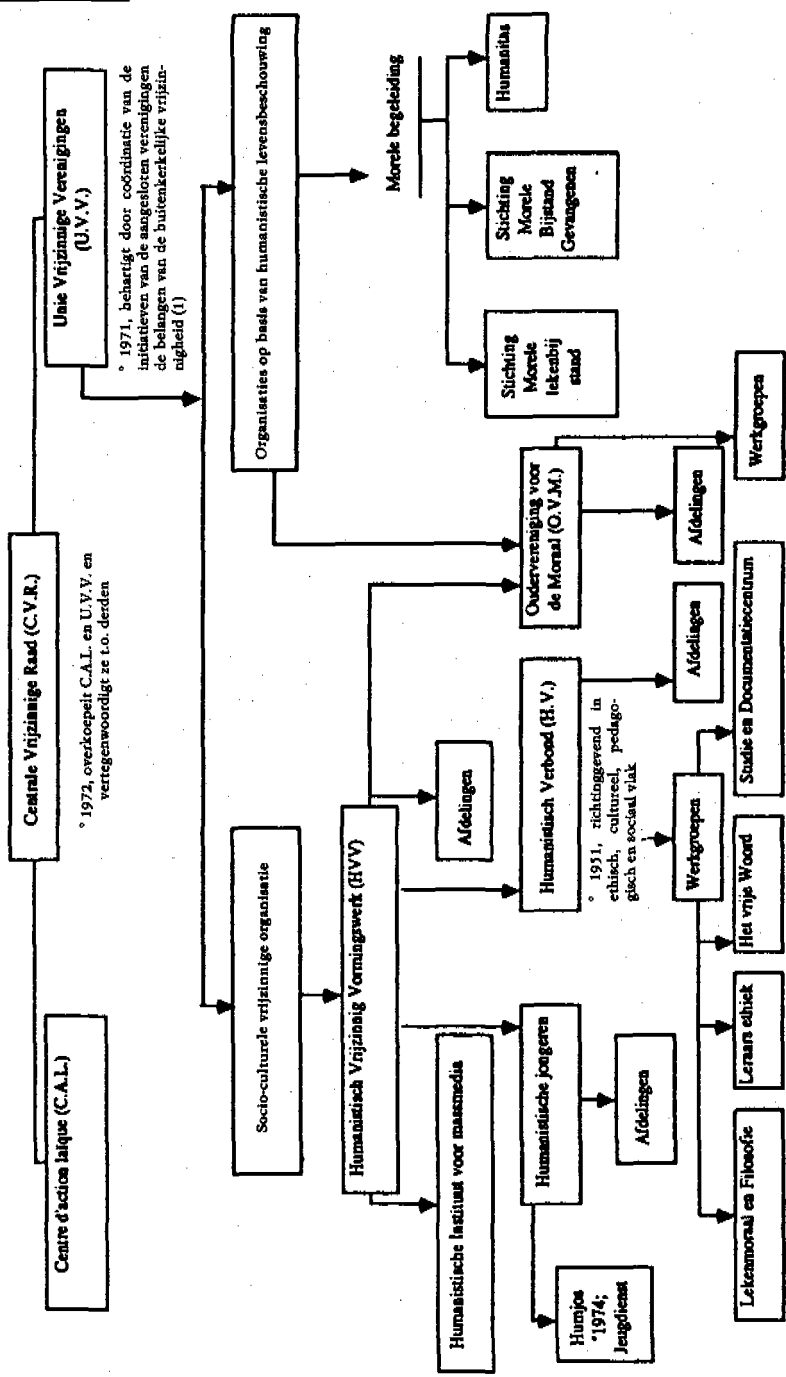
WITTE, E.

- 1974 "De rol van de vrijmetselarij in de stichting van de U.L.B.", in Bormans, 1974, 19-30.

- 1976 "Les loges belges vers le milieu du XIXème siècle, lieux de rencontre d'anticlérisme engagé et de progressisme social modéré", Klasse en Ideologie in de Vrijmetselarij, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting, 437-491.
- 1977 De Belgische Vrijdenkersorganisaties. Ontstaan, ontwikkeling en rol, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting.
- 1980-81 "De specificiteit van het 'verzuilingsproces' langs vrijzinnige zijde. De inbreng van de historische dimensie", Vrijzinnigheid in Vlaanderen, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting, 8e-9e Jg.
- 1983 "Dechristianisering en Secularisering in België", Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, V.U.B.-uitgave, 1-42.
- 1985 "De georganiseerde vrijzinnigheid: geen einddoel", Links, april 1985; idem in J. Van Landschoot (red.), De morele consulent in een pluralistisch Vlaanderen, V.U.B.-U.V.V.-uitgave, Brussel.

BIJLAGE 1

Organigram van de Vrijzinnige Verenigingen in Vlaanderen

(1) Naast de verenigingen weergegeven in dit organigram, zijn ook de volgende organisaties aangesloten bij het U.V.V.: Antwerps Liberal Verbond, Vlaamse Vereniging voor Wijsbegeerte, Oudervrienden 't Zal Wel Gaan, Comité Feest Vrijzinnige Jeugd, Studiekring Vrij Onderzoek V.U.B., Socialistische Universitaire Werkgroep, Fonds Tony Bergman, O.S.B., Vereniging Nederlands Vrijzinnig Hoger Onderwijs, Volksuniversiteit Maurits Sabbe, Willemfonds, Vrijzinnig Latijnlerend Centrum, Uitrusting V.U.B., Socialistische Universitaire Werkgroep.

BIJLAGE 2

De samenhang tussen de verschillende vrijzinnige organisaties. Strekking of familie waartoe de vereniging zich rekent en werkveld waarin ze als organisatie werkzaam is (1)

1. Strekking of familie

1.1. Humanistische strekking

Humanistisch Verbond (HV), Oudervereniging voor de Moraal (OVM), Humanistisch Vrijzinnig Vormingswerk (HVV), Humanistisch Instituut voor Massamedia (HIMM), Humanistische Organisatie voor Ontwikkelingssamenwerking (HOOS), Humanistische Werkgroep Conflictstudie (HUWECO), Humanistisch Vrijzinnig Centrum voor Lectuurbegeleiding (HVCL), Werkgemeenschap Leraars Ethiek (WLE), Commissie Lekenmoraal en Filosofie (CLF), Humanitas, Humanistische Jongeren (HJ), Humanistische Jongeren Service (HUMJOS), Humanistische Jongeren Reizen (HUMJOR), Kind en Creativiteit (KIK).

1.2. Liberaliserende strekking

Willemsfonds (WF), Bibliotheekvereniging van het Willemsfonds, J. Vuylstekefonds, Volksuniversiteit M. Sabbe, Antwerps Liberaal Verbond.

1.3. Socialistische strekking

Vermeylenfonds (VF), Socialistische Universitaire Werkgroep.

---

(1) Lidmaatschap van de Unie van Vrijzinnige Verenigingen (UVV) is het belangrijkste criterium voor de samenstelling van deze lijst. De statuten van de UVV stipuleren 1) dat de leden de beginselverklaring van de UVV moeten ondertekenen. Deze omvat: huldiging van het beginsel van Vrij Onderzoek, verwerping van dogma of gezagsargument, erkenning van de mens als schepper en drager van morele waarden; 2) dat de lidvereniging aansluiting bij de UVV bij zijn leden dient bekend te maken. De UVV kent op dit ogenblik een 40-tal leden. Voor een uitgebreider weergave zie Devuyt (1983).

1.4. Universitaire Gemeenschappen

1.4.1. RUG: Bond Oud Leden 'T Zal Wel Gaan, Fonds Tony Bergman, Oudstudenten Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen Gent (OWMG).

1.4.2. VUB: Cultureel Steunfonds VUB, Oudstudentenbond VUB (OSB), Studiekring Vrij Onderzoek, Uitstraling - Centrum Permanente Vorming VUB, Vereniging voor Nederlandstalig Vrijzinnig Hoger Onderwijs, Vlaamse Vereniging voor Wijsbegeerte.

1.5. Pluralistische Vrijzinnige Verenigingen

(organisaties gecreëerd door verschillende vrijzinnige verenigingen).

Comité Feest Vrijzinnige Jeugd - Antwerpen, Het Vrije Woord (HVW), Stichting Morele Bijstand aan Gevangenen, Stichting Morele Bijstand, Vrijzinnig Laïciserend Centrum.

1.6. Individuele Verenigingen

Ernest de Craene en Opvang.

Samenvattend kunnen we volgens strekking onderscheiden tussen 14 humanistische, 5 liberaliserende, 2 socialistische, 9 universitaire (waarvan 3 RUG en 6 VUB), 5 pluralistische en 2 individuele verenigingen.

2. Indeling naar werkingsveld

2.1. Levensbeschouwelijk (2)

2.1.1. Humanistisch Verbond: Het Verbond wil de Vlaamse vrijzinnigen in hun diversiteit bundelen. Het heeft tot doel een band te vormen onder alle mensen van goede wil, teneinde onafhankelijk van elke politieke en kerkelijke organisatie richting te geven in een ethische visie met een wetenschappelijke verantwoording. De belangstelling van het verbond gaat uit naar alle domeinen van het maatschappelijk leven.

---

(2) We duiden in dit overzicht enkel de functie aan van de belangrijkste integrerende organisaties. Voor de nadere omschrijving van de functies, zie L. Devuyst, "Wegwijs worden in de Vrijzinnige Verenigingen", in Actuele Facetten van Vrijzinnigheid in Vlaanderen, VUB, Brussel, 1983: 174 sq.

- 2.1.2. Unie van Vrijzinnige Verenigingen: De unie groepeerft alle vrijzinnige verenigingen in het Nederlands taalgebied die het beginsel van vrij onderzoek huldigen, dogma of gezagsargument bij het uitbouwen van hun overtuiging verwerpen en de mens erkennen als drager en schepper van morele waarden. De unie heeft o.m. tot doel initiatieven en acties van lidverenigingen te steunen en te coördineren.
- 2.1.3. Vrijzinnige Koepel, Ernest de Craene, Vrijzinnig Laïciserend Centrum, Centrale Raad der Niet-Confessionele Levensbeschouwelijke Gemeenschappen in België, Vlaamse Vereniging voor Wijsbegeerte.
- 2.2. Socio-cultureel vormingswerk en volksontwikkeling
Willemsfonds, Vermeylenfonds, Humanistisch Vrijzinnig Vormingswerk, Uitstraling - Centrum Permanente Vorming VUB, Volksuniversiteit M. Sabbe, Julius Vuylstekefonds.
- 2.3. Lectuurbegeleiding
Bibliotheekvereniging van het Willemsfonds, Humanistisch-Vrijzinnig Centrum voor Lectuurbegeleiding.
- 2.4. Morele begeleiding
  - 2.4.1. Unie van Vrijzinnige Verenigingen: Bij wet wordt de Centrale Raad der niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen van België in zijn componenten, de UVV voor Vlaanderen en de CAL voor het Franstalige gedeelte van België, verantwoordelijk gesteld voor de uitbouw van de morele dienstverlening. De unie heeft dan ook tot taak: de uitbouw van de niet-confessionele levensbeschouwelijke morele dienstverlening te bevorderen, de belangen ervan te behartigen en ze te verdedigen tegenover de overheid en alle derden.
  - 2.4.2. Humanitas, Stichting voor Morele Bijstand aan Gevangenen, Stichting voor Morele Lekenbijstand.
- 2.5. Radio en Televisie
Commissie Lekenmoraal en Filosofie, Humanistisch Instituut voor Massamedia, Het Vrije Woord.

2.6. Jongeren

Opvang, Humanistische Jongeren, Humanistische Jongeren Service, Humanistische Jongeren Reizen, Kind en Creativiteit, Comité Feest Vrijzinnige Jeugd - Antwerpen.

2.7. Onderwijs

2.7.1. Cursus Niet-Confessionele Zedenleer, met Oudervereniging voor de Moraal en Werkgemeenschap Leraars Ethiek

2.7.2. Universitair Onderwijs, met Cultureel Steunfonds voor de VUB, Studiekring Vrij Onderzoek en Vereniging voor Nederlandstalig Vrijzinnig Hoger Onderwijs

2.7.3. Groepering van Oud-Studenten, met Bond der Oudleden van 'T Zal Wel Gaan, Fonds Tony Bergman, Oudstudenten Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen Gent en Oudstudentenbond VUB.

2.8. Ideologie

Antwerps Liberaal Verbond en Socialistische Universitaire Werkgroep.

2.9. Specifieke Werkterreinen

2.9.1. Conflictstudie: Humanistische Werkgroep Conflictstudie.

2.9.2. Ontwikkelingssamenwerking: Humanistische Organisatie voor Ontwikkelingssamenwerking.

De werkzaamheid van de besproken vrijzinnige verenigingen ligt, zoals blijkt uit de samenvattende tabel, verspreid over 12 werkingsvelden (Devuyt, 1983). De volledige sector van volksontwikkeling met zijn 8 organisaties krijgt van de vrijzinnige organisaties blijkbaar de meeste aandacht. De levensbeschouwelijke sector en de jongerenorganisaties hebben elk met 6 organisaties evenveel gewicht. Conflictstudie en ontwikkelingssamenwerking zijn de meest verwaarloosde werkterreinen. In geval van overlappingsen in het werkingsveld wordt enkel rekening gehouden met de belangrijkste of gesubsidieerde activiteit. Een zekere versnippering maakt nauwere contacten tussen de verschillende verenigingen noodzakelijk, wil een al te individualistische aanpak van specifieke problemen vermeden worden.